

Zbirka slovarji

Urednice zbirke: Metka Furlan, Marjeta Humar, Majda Merše, Jožica Škofic, Andreja Žele

Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja

© 2011, ZRC SAZU

Avtorji Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravnikar,
Majda Merše, Jožica Narat, France Novak

Recenzentki Metka Furlan, Irena Orel
Korektorji Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravnikar,
Majda Merše, Jožica Narat, France Novak;
Metod Čepar, Alenka Jelovšek

Oblikovalska zasnova Milojka Žalik Huzjan
Grafično oblikovanje Brane Vidmar
Prelom Simon Atelšek

Izdajatelj Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU

Zanj Marko Snoj

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU

Zanj Oto Luthar

Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk Littera picta, d. o. o.

Naklada 500 izvodov

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za knjigo RS (za leto 2010).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6*271.1"15"(038)

BESEDJE slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja / Kozma Ahačič ... [et al.]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011. - (Zbirka Slovarji / Založba ZRC, ZRC SAZU)

ISBN 978-961-254-252-8

1. Ahačič, Kozma

254810112

To delo je na voljo pod pogoji slovenske licence Creative Commons 2.5, ki ob priznavanju avtorstva dopušča nekomercialno uporabo, ne dovoljuje pa nobene predelave.

Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja

Kozma Ahačič
Andreja Legan Ravnika
Majda Merše
Jožica Narat
France Novak

VSEBINA

Uvod	7
Literatura (v izboru)	17
Znaki in okrajšave	21
Preglednica krajšav virov (časovno zaporedje)	25
Preglednica krajšav virov (abecedno zaporedje)	27
Preglednica črkovnih znamenj za glasove slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja	29
SLOVAR	33

UVOD

0 Splošno znano je, da se zgodovina slovenskega knjižnega jezika začne leta 1550 z izidom dveh Trubarjevih del (*Catechismus in Abecedarium vnd der klein Catechismus*). Za njima se je do konca 16. stoletja zvrstilo še 48 del slovenskih protestantskih piscev (upoštevana so le ohranjena dela). Sklenjen niz izdaj zaključujejo štiri dela, ki so izšla leta 1595 (Trubarjev prevod obsežne Lutrove *Hišne postile*, dve deli Felicijana Trubarja in Znojilškova izdaja *KATECHISMUSA DOCTORIA MARTina Luthra*). Na seznam knjižnih izdaj s slovenskim besedilom iz druge polovice 16. stoletja, na osnovi katerih je nastalo pričujoče delo, so bila uvrščena tudi tri dela nemškega učenjaka Hieronima Megiserja: *Specimen* iz leta 1593, ki prinaša slovensko različico molitve očenaš, in oba večjezična slovarja (MD 1592 in MTh 1603), ker v njih v ustrezni vlogi nastopa tudi slovenščina in ker je bil v ustreznih razdelkih zajet velik del besedja, ki je bilo uporabljeno v knjižnih izdajah druge polovice 16. stoletja.¹

Pregled nad besedjem, ki je bilo uporabljeno v 53 knjižnih izdajah, je omogočil obstoj popolnih izpisov slovenskega besedila, ki se v njih pojavlja. Izpisi vseh pojavitev vseh besed iz 51 del so zbrani v trimilijonski, abecedno urejeni kartoteki.² Z računalniškim izpisom in izdelanimi konkordancami Trubarjevega dela *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA* iz leta 1555 ter Dalmatinove *AGENDE* iz leta 1585 je bilo zbranih še 143.000 izpisov. Intenzivno izpisovanje je potekalo od srede sedemdesetih do začetka devetdesetih let 20. stoletja.³ Z njim je bilo zbrano gradivo za načrtovani slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stole-

¹ Slovensko besedilo iz Hutterjeve izdaje *BIBLIE SACRE* iz leta 1599 ni bilo izpisano, ker gre za skorajda nespremenjeni ponovni natis peteroknjžja iz DB 1584. Razlike, ki jih je odkrila primerjava, so maloštevilne in jezikoslovno nebitvene, ker niso posledica zavestnega, hotenega poseganja v jezikovni sistem, kakršnega izkazuje DB 1584. Večina sprememb je pisno-pravopisnega značaja. Nastajale so predvsem zaradi tiskanja besedila v ozkih stolpcih in zaradi členjenja na biblijske vrstice. Slednje je omogočilo primerjavo z vrstično členjenim biblijskim besedilom v jezikih, ki jih izdaja še vključuje (prim. Merše 2001: 128–129).

² Kartoteko skorajda v celoti sestavljajo listki (pribl. 3.169.000), na katerih so fotokopirani besedilni odlomki, ki zagotavljajo dovolj sobesedila za večstransko slovarsko predstavitev zaporedno izpisovanih enot, zlasti pa za njihovo pomensko razumevanje in za prepoznavanje uresničevanih skladenjskih vlog. Izpisovana enota je podčrtana oz. barvno označena in izpisana v pisno, občasno tudi glasoslovno posodobljeni izhodiščni obliki. V kartoteko so vključeni tudi predhodno izdelani popolni (večinoma rokopisni) izpisi besedja iz Bohoričeve slovnice in iz obeh Megiserjevih slovarjev, ki jih je izdelal Jože Stabej.

³ Gradivo je bilo zbrano v sekciji, ki danes nosi ime Sekcija za zgodovino slovenskega jezika in deluje v sklopu Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Delo je dve desetletji (od nastanka enote leta 1973 do leta 1994) vodila posebna komisija strokovnjakov za leksikološka vprašanja. Sestavljali so jo sodelavci Inštituta za slovenski jezik SAZU oz. ZRC SAZU in Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Predsedoval ji je akademik France Bezlaj. Izpisovanje del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja so vodili redni delavci sekcije, večinoma pa so ga opravljali zunanji sodelavci. Delavci sekcije so opravili pregled izpisov (pregled je vključeval enotenje izpisa, odstranjevanje napak, hkrati pa tudi izpopolnjevanje izpisovalnih pravil), skrbeli za kartoteke in vodili abecedno urejanje izpisov, ki je prav tako potekalo ob pomoči zunanjih sodelavcev. O zbiranju gradiva za Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja prim. *Poskusni snopič Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev*, Ljubljana, 2001, 8–10.

tja.⁴ Najobsežnejše izpisano besedilo je Dalmatinova *BIBLIA*, saj je bilo z njenim popolnim izpisom zbranih kar 950.000 enot oz. listkov.

1 V slovarski obliki predstavljeni popis občnoimenskega besedja,⁵ ki so mu dodane besedno-vrstne in druge slovnične oznake, vključuje vse besedje, zbrano s popolnim izpisom slovenskega besedila iz 53 del. Upoštewane so tudi citatno ali polcitatno prevzete besede in besedne zveze, ki so smiselno vključene v slovensko sobesedilo (npr. *anathema*, *item*, *in summa*). Okrajšave občnoimenskega besedja v slovarski pregled niso zajete.

1.1 S popolnim izpisom zbrano besedje je v dokumentarnem delu slovarske vrstice, ki ga uvaja znak ♦, opremljeno s podatki o tem, v katerih delih se posamezni leksem pojavlja oz. uporablja. Dela, ki jih označujejo ustaljene krajšave,⁶ so za podatkom, ki obvešča o njihovem številu (P), razporejena po časovnem zaporedju (npr. **angel** *sam. m* ♦ P: 46 (TC 1550, TA 1550, TA 1555, TC 1555, TE 1555, TM 1555, TT 1557, TKo 1557, TR 1558, TT 1560, TL 1561, TA 1562, *P 1563, TO 1564, TP 1566, KB 1566, TL 1567, TP 1567, TP 1567, KP 1567, TC 1574, TP 1575, TC 1575, DJ 1575, DP 1576, TT 1577, JP 1578, DB 1578, TkM 1579, TP 1579, DC 1579, DPr 1580, DC 1580, TT 1581-82, DB 1584, DC 1584, DM 1584, DA 1585, DC 1585, TtPre 1588, MD 1592, TP 1595, TtM 1595, TtC 1595, ZK 1595, MTh 1603). Navajanje tovrstnih podatkov je omogočila ločena obdelava gradiva, zbranega s popolnim izpisom posameznega dela, kar pomeni, da je bila besednovrstnost iztočnic in drugih njihovih slovničnih značilnosti ugotavljana za vsako delo posebej.

1.2 Besedam, oblikam in besednim zvezam pripisani viri so dragoceno opozorilo na čas in mesto njihove prve knjižne uporabe, pa tudi na razširjenost njihove rabe. Pripisani viri posredno opozarjajo tudi na besedilnozvrstno pogojenost rabe leksemov, saj kažejo bodisi na njihovo splošno razširjenost ali na omejeno rabo, npr. na dela verskega značaja, neredko le na biblijske prevode, pa tudi na uporabo v delih posvetnega značaja (npr. v abecednikih, slovnici, slovarjih, v koledarju itd.). Z ustreznimi oznakami je posebej opozorjeno na besede, ki se pojavljajo samo v besednih registrih, dodanih DB 1578 in DB 1584. Na pojavljanje v registru iz leta 1578 je opozorjeno z okrajšavo *Reg*, ki je pripisana skrajšani oznaki dela (DB 1578-*Reg*), na pojavljanje v enem ali več stolpcih obsežnejšega in narečno diferenciranega registra iz leta

⁴ Leta 2001 je izšel *Poskusni snopič Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Sestavila sta ga Majda Merše in France Novak s sodelovanjem Francke Premk.

⁵ Lastnoimenski del besedja, ki je izpričan v obravnavanih besedilih in ki je bil prav tako zbran s popolnim izpisom, v prikaz ni vključen. Izjema so le večbesedna poimenovanja, sestavljena iz občnoimenskih sestavin, in imena, ki hkrati izkazujejo lastno- in občnoimensko rabo. Lastna imena bi bilo slovarsko smiselno posebej prikazati. Ker jedro lastnoimenskega seznama predstavljajo biblijska lastna imena, med katerimi je veliko enakoizraznic, bi bilo pri njihovem prikazu treba upoštevati dosedanje teoretične dosežke ter obstoječe informativne vire (npr. enciklopedije), hkrati pa tudi vplivnost (tujih) prevodnih predlog.

⁶ Pri krajšavah tipa TC 1550 gre za skrajšan podatek o avtorju, delu in letnici njegovega izida. Prva velika črka krajšave je začetnica avtorjevega priimka, druga pa začetnica pomensko osrednjega samostalnika v naslovu dela (npr. TC 1550 za Trubarjevo delo *Catechismus*, ki je izšlo leta 1550). Razlikovanje med enako začetimi priimki in samostalniki iz naslova je doseženo z malimi črkami, vzetimi iz priimka in/ali naslova (npr. TtPre 1588 za Trošt, Matija, ENA LEPA INV PRIDNA PREDIGA, 1588). Krajšavam so dodane letnice izida dela. Pri *ENIH DUHOVNIH PEISNIH*, 1563, je manjkajoči podatek o avtorju nadomeščen z zvezdico (*P 1563). Uporabljene krajšave so razvezane v dodani Preglednici krajšav virov.

1584, v katerih so zbrana poimenovanja iz različnih narečij,⁷ kažejo okrajšave *Reg1*, *Reg2*, *Reg3* in *Reg4*, ki so pripisane okrajšavi dela DB 1584. Če se leksem pojavlja v dveh stolpcih, sta označena oba (npr. **vdarac** *sam. m* ♦ P: 2 (DB 1578-Reg, DB 1584-Reg3,4)).

1.2.1 Besedje, pri katerem je v Megiserjevih slovarjih s pripisanimi oznakami opozorjeno na geografsko omejeno območje rabe, zunaj slovarskih omemb pa se ne pojavlja, je s posodobljenimi okrajšavami, ki kažejo na narečno ali zemljepisno omejenost rabe, opremljeno tudi v pričujočem delu. Okrajšava *kor.* (= koroško) npr. nadomešča oznake *Cari.*, *Carin.*, *Carinth.* (= Carinthice) iz MTh 1603, okrajšava *hrv.* (= hrvaško) oznake *Cr.*, *Croa.* in *Croat.* (= Croaticice) iz MD 1592 in MTh 1603, okrajšava *bez.* (= bezaško)⁸ pa oznako *Besiat.* iz MTh 1603. Iztočnici **japno** je v MD 1592 pripisana okrajšava *ilir.* (= ilirsko), ki je ohranjena tudi v pričujočem prikazu. Na geografsko območje rabe glasovne različice *japno*, hkrati pa tudi na pomen okrajšave posredno kaže njena uvrstitev v četrti registrski stolpec v DB 1584.

Opozorilo na lokaliziranost rabe je navedeno pred podatkom o slovarskem viru (npr. **abvon** *sam. m kor.* ♦ P: 1 (MTh 1603)), če pa je beseda izpričana v različnih virih, je podatek pripisan okrajšavi slovarja, v katerem se pojavlja (npr.: **baržager** *sam. m* ♦ P: 2 (DB 1584-Reg2, MTh 1603-kor.)).

2 Iztočnice. Slovarsko vrstico uvaja krepko tiskana iztočnica, ki je geselska ali kazalčna, če uvaja kazalko. Iztočnice so praviloma zapisane v današnjem slovenskem črkopisu. Na načine zapisa glasov in glasovnih skupin v izbranih virih je pokazano v posebni preglednici, ki kaže tudi na uporabljeno prečrkovanje. V dvomljivih primerih oz. v primerih, kjer je možnih več interpretacij, je na način prečrkovanja pokazano tudi s kazalko (npr. **kry** gl. kri, **kryprelitje** gl. krijprelitje, **vyti** gl. vjiti; **vzhepu** gl. v predl., žep*).⁹ Pri zapisu iztočnic iz obeh Megiserjevih slovarjev, ki kažeta večjo pisno neustaljenost nekaterih soglasnikov (zlasti sičnikov in šumevcev ter mehkega *l'* in *n'*), kot bi jo glede na že doseženo razvojno stopnjo knjižnega jezika pričakovali, so se avtorji *Besedja* pogosto ravnali po lastni presoji in v skladu s študijsko in izkustveno pridobljeno strokovno kompetenco. Za izbiro najverjetnejše možnosti so se odločali tudi pri presoji dvoumnih zapisov v delih drugih avtorjev. Kadar je izbrana rešitev usklajena s splošno (ali prevladujočo) prakso posameznega pisca, nanjo ni posebej opozorjeno s kazalko.¹⁰

Iztočnice niso onaglašene, ker bi bilo ugotavljanje mesta in vrste naglase lahko zanesljivo le, če bi temeljilo na rezultatih sistemsko zasnovane raziskave in znotraj te posebne analize gradiva.

Pregibne besede so navedene v izhodiščni obliki. Ta je pri samostalniški besedi imenovalnik ednine, pri pridevniški besedi imenovalnik ednine moškega spola, pri glagolu pa nedoločnik.

⁷ Prvi stolpec je naslovljen z oznako *Crajnški.*, drugi z oznako *Corofhki.*, tretji z oznako *Slovenški.*, *Besjazhki.*, četrti, neslovenski stolpec, ki prinaša sopomenska poimenovanja iz sosednjih pokrajin, pa je naslovljen s *Hervazki.*, *Dalmatinski.*, *Istrianški.*, *Crafhki.*

⁸ Oznaka *bezaško* se podobno kot tretji stolpec Registra, dodanega Dalmatinovi *Bibliji*, nanaša na vzhodno slovensko jezikovno obrobje. Stabej (1977: XXIII) ji pripisuje pomen 'prekmursko, kajkavsko'.

⁹ Navedeni primeri kažejo, da so bila posebna opozorila na način prečrkovanja potrebna, ker se *y* lahko uporablja kot grafem za samoglasnik /i/, za soglasnik /j/ in za glasovni skupini /ij/ in /ji/.

¹⁰ Različnost zapisov je npr. vplivala na nastavitvev (besednovrstno nadalje členjenih) iztočnic *soseb* in *zoseb*. Iztočnica *soseb* je npr. značilna za Trubarjeva dela (razen TPO 1595), v katerih so izpričani zapisi *fufeb*, ki prevladuje, ter *fuseb* in *fufseb*, *zoseb* pa za Dalmatinova (v DB 1584 npr. prevladuje zapis *suffeb*, pojavljajo pa se še *sufeb*, *sufseb*, *sufseb*).

Nezanesljive iztočnice so opremljene z zvezdico (npr. **auspurg*** *prid.*; **dahniti*** *glag. dov.*). Navadno gre za besede, ki niso izpričane v imenovalniku oz. v nedoločniku, obliko, v kateri so zapisane, pa je mogoče pripisovati različnim ali različnim iztočnicam. Ponekod ostaja zapis dvoumen zaradi pomanjkljive obvestilnosti sobesedila. V primeru **jestejna** gl. *jestena** je na način razumevanja zapisa pokazano s kazalko, na negotovost pri nastavitvi iztočnice pa z zvezdico. Pri razvrstitvenih dilemah je bilo praviloma upoštevano načelo, da se prekrivne sklonske ali spregatvene oblike obravnavajo kot del paradigme pogosteje izpričane in bolj uveljavljene iztočnice.¹¹

Značilnost pojavljanja besed v slovarskem okolju, zlasti v obeh Megiserjevih slovarjih, je poleg ustaljenega načina slovarskega prikaza, ki ga predstavlja navedba v izhodiščni obliki, tudi odsotnost sobesedila. Pomenskorazločevalno vlogo zato večinoma opravljajo tujejezične ustreznice. Slednje so bile pogosto tudi edino merilo pri ločevanju glagolskih kalkov in enakoizraznih zvez, sestavljenih iz prislovov z razvidnim prostorskosmernim pomenom in glagolov. Če so tujejezične ustreznice (nemške in/ali latinske, redkeje italijanske) izkazovale tvorjenost, ki bi jo lahko prezrcaljale slovenske ustreznice, so bile le-te uvrščene med kalkirane tvorjenke (npr. **vkupplankati** (vkup plankati) *glag. dvovid.*).¹²

2.1 Prikazovanje enakoizraznic. Enakoizrazne (homonimne) iztočnice so opremljene z razločevalnimi številkami, ki jih opravičuje s slovničnimi okrajšavami izpričana besednovrstna oz. slovnična različnost. Kadar je med besednovrstno in slovničnokategorialno enako karakteriziranimi homonimi treba razlikovati iz pomenskih ali besedotvornih razlogov, je razlikovalnost vzpostavljena s pripisanimi pomenskimi pojasnili ali pojasnili, ki opozarjajo na različno besedotvorno navezavo. Pri razvrstitvi homonimov so upoštevana klasična slovarska razvrščevalna merila. Pri razvrščanju iztočnic, ki se razlikujejo besednovrstno ali glede na izraženo slovnično vsebino, je upoštevano naslednje zaporedje: 1. samostalnik, 2. nesklonljivi samostalnik, 3. črka, 4. črkje, 5. glas, 6. dvoglasnik, 7. troglasnik, 8. glasovna zveza, 9. zlog, 10. posamostaljena pridevniška beseda, 11. pridevnik, 12. nepregibni pridevnik, 13. števnik, 14. deležnik ali deležje, 15. zaimek, 16. glagol, 17. prislov, 18. povedkovnik, 19. predlog, 20. veznik, 21. členek, 22. medmet, 23. člen, 24. členica, 25. del besedne zveze, 26. predpona, 27. končnica in 28. končaj. Zaporedje je naslonjeno na naštevalni in prikazovalni red, ki prevladuje v jezikoslovnih priročnikih, deloma pa je prirejeno značilnostim prikazovane leksike. Upoštevanih je bilo še nekaj pomožnih razvrščevalnih meril (npr.: samostalnik moškega spola stoji pred homonimnim samostalnikom ženskega ali srednjega spola, samostalnik ženskega spola pa pred samostalnikom srednjega spola; iztočnica z dolgim naglasom stoji pred iztočnico s kratkim naglasom itd.).

2.1.1 Kadar slovnične oznake enakoizraznih iztočnic zaradi izenačenosti razlikovalno odpovedujejo, razločevalno vlogo prevzemajo pojasnila, ki so iztočnicam pripisana v ogletem oklepaju. Slednja so pripisana tudi tedaj, kadar je na potrebo po razlikovanju mogoče sklepati ob upoštevanju sodobnega bralca, ki medbesednih razmerij v 16. stoletju in v zgodovini slovenskega jezika nasploh ne pozna. Beseda *log* bi mu npr. v spomin priklicala pomen 'gozd' ali morda 'travnik ob vodi', ne pa v 16. stoletju izpričanega pomena 'prostorninska mera', ob

¹¹ Sklonske oblike *cerkve* (rod. ed.), *cerkvi* (daj. ed.) itd. se uvrščajo pod pogosto izpričano iztočnico *cerkev* in ne pod redko izpričano različico *cerkva*.

¹² Iztočnica je oprta na naslednjo pojavitev v MTh 1603: Coaxo, Coaffo /.../ Latin. *coaxo, coaffo. /.../ Germa. *zusammen täfeln* / Breter *zusamen fügen* /.../ Slav. *vkup tablati, vkup plankati, vkup skleniti* (MTh 1603: I,277).*

besedi *kuf*er bi pomislil na stilno označeni pomen 'kovček', ne pa na kovino itd. (npr.: **kuf**er [baker] *sam. m*). Nekaj tovrstnih pojasnil ostaja celo zunaj meja etimološko utemeljene, klasične homonimije, saj je njihov namen v prvi vrsti opozoriti na manj pričakovane pomene iz pomenskih spektrov besed.¹³ Razvrstitev iztočnic je v tovrstnih primerih oprta na abecedno zaporedje dodanih pojasnil.

2.1.2 Pojasnila, ki so iztočnicam dodana v oglatem oklepaju, se tudi tipološko razlikujejo. Poleg sopomenskih pojasnil, ki so bodisi enobesedna (npr. **donda** [mavrica] *sam. ž*) ali opisna ter bolj ali manj natančna¹⁴ (npr. **beliti** [delati belo/svetlo] *glag. nedov.*), so v oklepaju lahko navedene tudi uvrščevalne razlage ali pojasnila (npr. **ain** [ime hebr. soglasnika] *sam. m* hebr.), natančnejše opredelitve okoliščin rabe (npr. **bati** [samo v nizu glagolov] *glag. nedov.*), razlikovalne pregibanjske oblike (npr. **biti 1** [bijem] *glag. nedov.* in **biti 2** [sem] *glag. nedov.*),¹⁵ besedotvorno izhodiščne ali sorodne besede, ki iztočnico posredno individualizirajo (npr. **bogastvo 1** [bog] *sam. s* in **bogastvo 2** [bogati] *sam. s*), razločevalne slovnične oznake (npr. **arcotov** [rod. mn.] gl. *arcat*, **čestče** [primrk.] gl. često ali **drugi 1** [k števil.] *posam.*, kjer je s pripisom pojasnila *k števil.* opozorjeno, da gre za posamostalitev števnik in ne zaimka). Sopomenska pojasnila so izjemoma dodana tudi iztočnicam, pri katerih (enkratni ali redki) zapis omogoča različno prečrkovanje in ki ostajajo v predvideni glasovni podobi znotraj knjižnega jezika 16. stoletja težje razumljivi osamelci (npr. **secna*** [srna] *sam. ž*).¹⁶ V oklepaju dodane oznake mesta ter kvantitete naglasa so praviloma uporabljene kot prvo uvrščevalno, hkrati pa tudi razločevalno sredstvo (npr. **kaj 1** [káj] *zaim. vpraš.*).

S tipiziranim pojasnilom »del besedne zveze«, ki je prav tako dodano v oglatem oklepaju ([del besed. zveze]), so opremljene besednovrstno neopredeljene iztočnice, ki nastopajo kot del besedne zveze. Pojasnilo je npr. pripisano iztočnici **ako 3**, ki se pojavlja le kot sestavina zvez *aku glih, aku lih oz. aku ... glih, aku ... lih* (npr. **aku glih** gl. ako –, glih – in **aku ... glih** gl. ako –, glih –). Navedeno pojasnilo, ki hkrati funkcijsko opredeljuje iztočnico, se lahko pojavlja tudi kot sestavina niza obvestilno različnih pojasnil (npr. **čes 1** [česa; del besed. zveze] –). Varianti pojasnila predstavljata podatka, da iztočnica nastopa kot del glavnega ali vrstilnega števnik (npr. **devet 5** [del vrstil. števil.] –) ali kot del imenske zveze (npr. **sankt** [del imen. zveze] *prid. nepregib. lat.*). Pri kazalkah, ki kažejo na slovarsko uvrščenost delov ustaljenih ali priložnostnih besednih zvez, so iztočnice, ki so našete za okrajšavo gl., urejene po abecednem zaporedju (npr. **de ... si lih** gl. da –, lih –, si –). Kot deli besednih zvez praviloma niso upoštevani pogosto rabljeni vezniki, predlogi, členi, oblike pomožnega glagola *biti* itd., čeprav so navedeni kot sestavine večdelnih iztočnic (npr. **sedem inu sedemdeset krat** gl. ino, krat –, sedem –, sedemdeset –). Omenjene sestavine besednih zvez večinoma opravljajo slovnične vloge (npr. izražanje razmerij), neredko pa so tudi zamenljive ali opustljive.

¹³ Med enakoizraznice bo s pojasnilom 'bralec/čitalec' npr. uvrščen *berač*, čeprav gre etimološko dejansko za enega izmed pomenov besede (prim. Merše 2004: 14).

¹⁴ Pomenska pojasnila so pogosto le orientacijska, saj je popolno sopomenko običajno težko odkriti. Praviloma je naveden le eden od pomenov (npr. izhodiščni), ki zastopa celotno pomensko strukturo (npr. kor 1 [del svetišča], kjer je s pojasnilom vključen tudi pomen 'zbor').

¹⁵ Kadar pojavitvene oblike glagola ne omogočajo prepoznavnosti spregatvenega vzorca, sta navedeni obe možnosti: npr. **obstati** [obstanem/obstojim] *glag. dov.*

¹⁶ V navedenem primeru gre za sopomensko pojasnilo, ki je bilo dvoumnemu zapisu *fejzna* pripisano že v MTh 1603: *Caprea /.../ Latin. dorcas, caprea /.../ Slav. fejzna, ferna.* (MTh 1603: 1,215).

2.2 Kazalke. Kazalka je posebna enota slovarja, ki z okrajšavo gl. kaže, pod katero iztočnico je obravnavana določena pojavna oblika besede. S kazalkami je opozorjeno na način obravnave oz. prikaza različnih jezikovnih pojavov. Vanje so zajeti različni tipi glasoslovnih različic, več različic, ki so hkrati glasoslovne in pisne, redkeje pa tudi načini zapisa, ki omogočajo različne razlage. Na ustaljene načine prikaza splošno znanih in razširjenih glasoslovnih pojavov, do katerih so pripeljali znani jezikovnorazvojni procesi, s kazalkami ni posebej opozorjeno. S kazalkami se praviloma ne prikazujejo

- nadomestitve *u*-jevskega odraza dolgega padajočega ter nenaglašene izglasnega (etimološkega) *o*-ja z *o*-jem (npr. *bog* za *bug*, *ino* za *inu*, *dobro* za *dobru* itd.);
- nadomestitve dvoglasniškega odraza naglašene jata z *e*-jem (npr. *cesta* za *ceista*, *len* za *lejn*);
- nadomestitve *i*-jevskega odraza nenaglašene, kratkega jata ali polglasnika z *e*-jem (*devica* za *divica*);
- nadomestitve odrazov *al*, *el*, *ul* za nekdanji samoglasniški *l* z *ol* (npr. *jabolko* za *jabalku*, *jebelku*, *jabulku*).

Izjema so le sistemsko odstopajoči odrazi za naštete glasove in za nekdanja nosnika (npr. *brig*, *cvitje*, *človiski*, *buduč*, *delajuč*, *pogliedati* itd.), ki jih izkazuje Juričičev jezik, saj jih je avtor vnašal iz rodnega čakavskega govora.¹⁷

2.2.1 Kazalk je več vrst. Velika večina jih kaže na iztočnico, pod katero so zbrane oblikoslovne, glasoslovne ter pravopisne različice besed (npr. **ahed** gl. ahēt; **ajnajst** gl. enajst; **anpag** gl. ampak; **britov** gl. britev; **glauškikarnar** gl. glavski, karnar; **orob** gl. drob*¹⁸). Kadar je glasoslovna različica vezana na določeno obliko (bodisi sklonsko ali spregatveno), je v izhodišču kazalnega gesla navedena oblika, ki jo v oklepaju spremlja slovnično pojasnilo, v nadaljevanju pa je pokazano, pod katero iztočnico je obravnavana. Npr.: **arcotov** [rod. mn.] gl. arcāt; **bajncerlinov** [rod. mn.] gl. bajncerli; **abecedaria** [rod. ed.] gl. abecedarium; **nadejo** [3. os. mn.] gl. najti itd. Zgled **belu biti** gl. bel, biti 2 kaže, da se v kazalnem izhodišču občasno navaja tudi najnujnejše sobesedilo, ki omogoča besednovrstno prepoznavnost dvoumne oblike.¹⁹ Ker je vsaka različica opremljena tudi z okrajšavo dela, v katerem se pojavlja, je s kazalkami hkrati pokazano na razširjenost pojava ali različice oz. na avtorje, ki so jih uporabljali in vključevali v knjižni jezik.

2.2.1.1 Tako imenovane splošne (generalne) kazalke veljajo za vse sorodne pojave. Kazalka **rez...** gl. raz... velja za vse besede, ki se začenjajo s predpono *raz-*, tudi za take, pri katerih se je predpona pri nadaljnjih besedotvornih procesih pomaknila z začetka v notranjost besede (npr. pri dvopredpinskih glagolih ali pri glagolskih kalkih, pri katerih je predponskemu glagolu, sestavljenemu z *raz-*, dodana še nova predpona ali prislovna sestavina, ki nastopa v vlogi predpone). Kazalka tipa **britk...** [k bridek] gl. bridk... velja za vse besede s tovrstnim začetkom. Kazalka tipa **k...** [predl.] gl. k opozarja na primere stičnega zapisa enozložnega predloga. Kazalke tipa **depolniti itd.** gl. dopolniti itd. veljajo za glagol in njegove oblike, ki so iztočnice (za glagolnik ter za deležnike in deležja). Kazalka tipa **grem itd.** gl. iti kaže, da so pod iztočnico *iti* zbrane vse pripadajoče spregatvene oblike, ki jih zastopa oblika za prvo osebo ednine.

¹⁷ Juričič je bil Hrvat iz Vinodola (prim. Oblak 1894).

¹⁸ Navedeni zgled je vzorec za kazalna opozorila na način obravnave domnevnih tiskovnih napak.

¹⁹ Tovrstni primeri so omejeni na slovarske pojavitve besed z minimalnim, hkrati pa tipiziranim sobesedilom.

Kazalke tipa **jaspida itd.** [rod. ed. itd.] gl. jaspis pa povezujejo samostalniške sklonske oblike, ki jih zastopa rodilniška, s pripadajočo iztočnico. V delih, kjer rodilniška oblika ali oblika za prvo osebo ednine ni izpričana, je kot vzorčna navedena prva naslednja iz spregatvene ali sklanjatvene paradigme (npr. **nima** gl. on ♦ P: 3 (TC 1550, *P 1563, TC 1574)).

2.2.1.2 Kazalke uzaveščajo tudi besednozvezna poimenovanja, frazeme in zveze, ki so v seznam vključene s posameznimi sestavinami. Kazalka tipa **Adriatisku morje** gl. adriatiski, morje obvešča, da je geografsko ime *Adriatisku morje* razstavljeno na občnoimenski sestavi: na pridevnik *adriatiski* in samostalnik *morje*. Kazalke tipa **Bog** itd. gl. bog itd. kažejo, pod katero iztočnico so obravnavana lastnoimenska poimenovanja. Na prvotno lastnoimenskost v obeh primerih kaže velika začetnica. Kazalka tipa **Krstnik** gl. Krstnik pa opozarja, da poleg občnoimenske rabe *krstnika* obstaja tudi lastnoimenska.

2.2.2 Iz ustaljenega načina glasoslovno-pisnega posodabljanja in enotenja so bile izvzete besede prepoznavno tujega izvora. Pri prikazu je bilo upoštevano načelo, da bodo prevzete besede prikazane v celotni besedotvorni in glasoslovni raznolikosti, s čimer bo v nekaterih primerih opozorjeno tudi na čas prevzema besed. Vse opravljene glasoslovne ter nekatere pisne prilagoditve slovenskemu jeziku so pokazane s kazalkami, ki kažejo, pod katero iztočnico so zbrane glasovne in nekatere pisne variante (npr. **auptman** gl. avptman; **austria** gl. avštrija; **landtshman** gl. landčman; **mennj** gl. menij²⁰ itd.). Način prikaza besed, ki se začenjajo z glasom /k/, zapisanim s *c*, je predstavljen s splošno kazalko tipa **c...** [v prevzetih besedah] gl. k... Na način prikaza enako zapisanega glasu /k/ sredi besede pa je pokazano s posamičnimi kazalkami. Npr. **articul** gl. artikul.

Pri latinskih besedah je na razlike med citatno prevzetimi pojavnimi oblikami in tistimi, ki so bile v prilagojeni ali neprilagojeni obliki vključene v slovensko sobesedilo,²¹ opozorjeno tudi z različnim slovničnim označevanjem. Pri besedah iz druge skupine je npr. spol določen glede na slovensko sobesedilo, kar se ne ujema vedno z dejanskim spolom v latinščini (npr. **symbolum** *sam. m* lat.). Prav tako je oblikam latinskih besed, ki v slovenskem sobesedilu opravljajo vlogo mestnika ali orodnika, pripisano pojasnilo *mest.* (= mestnik) ali *or.* (= orodnik) in ne *loč.* (= ločilnik), kar bi veljalo za latinščino (npr. **officio** [mest. ed.] gl. officium).

3 Prikaz pravopisnih različic. Pri pravopisno neustaljenih iztočnicah, pri katerih so sestavine v besedilih pisane skupaj ali narazen, je na oba načina zapisovanja opozorjeno v okroglem oklepaju, npr. **čezdajati** (čez dajati) *glag. nedov.* Pravopisne različice so razvrščene po pogostnosti, npr. **čezdati** (čez dati/čezdati) *glag. dov.* Kadar konkretne pojavitve ne odstopajo od pravopisnega načina, ki ga izpričuje iztočnica, to je od pisave skupaj, na način zapisovanja ni posebej opozorjeno. V nekaterih primerih je bil zaradi pravopisnih razlik med posameznimi pisci (npr. med Trubarjem in Dalmatinom) ali celo med posameznimi njihovimi deli na osnovi podatkov o stanju v posameznih besedilih izdelan sintetični prikaz, ki prikazuje vse izpričane načine zapisovanja iztočnice, pa tudi njihovo pogostnostno zaporedje (npr. **aniti** (aniti/an iti) *glag. nedov.* ♦ P: 2 (TPo 1595, ZK 1595); (an iti) *glag. nedov.* ♦ P: 1 (JPo 1578); *glag. nedov.* ♦ P: 1 (MD 1592)).

Na izrazito individualni način zapisovanja posameznih besed (npr. nezložnih predlogov, prislovov tipa *zjutraj*, ki so nastali iz predložnih zvez, ali predponskih glagolov), ki je pogosto

²⁰ Kazalka **mennj** gl. menij opozarja na mesto prikaza samostalnika, ki je v MD 1592 zapisan z dvojnimi *nn*. Izvirni zapis se delno ujema z nemškim ekvivalentom *die Mennige* (prim. Bezljaj 1982: 184).

²¹ Na izvorni jezik je v obeh primerih opozorjeno s pripisano okrajšavo *lat.*

omejen celo na posamezno Trubarjevo ali Dalmatinovo delo, v podatkovnih rubrikah opisa ni posebej opozorjeno. Trubar je npr. v zgodnejših delih pisal nezložni predlog brez označene meje med njim in naslednjo besedo (npr. *knemu, htim*), Dalmatin pa ga je v *Bibliji* (1584) po Kreljevem vzorcu že ločeval z opuščajem (npr. *k'Sheni, h'čebi*). Zapisi tipa *z'jutraj* ali *iz'rezati* so npr. značilni zlasti za Dalmatina in pojavitveno v veliki meri vezani na DB 1578 in DB 1584. Njihovo navajanje bi zaradi pogostosti pojavljanja seznam dvojnic močno pomnožilo, zato je bil pri biblijskih prevodih že ugotovljeni in iztočnicam pripisani podatek naknadno izločen, saj bi prinašal le splošno znani podatek o pogosto opaženem Dalmatinovem načinu zapisovanja predložnih ali predponskih sestavin.²² V primerih, kjer je na osnovi zapisov mogoče sklepati, da je proces leksikalizacije še potekal, pa je na pisavo skupaj pokazano s kazalkami.

4 Besednovrstne in druge slovnične oznake besedja. Besednovrstne in druge slovnične oznake so uporabljene v skladu z definicijami v sodobnih jezikovnih priročnikih (slovnici, slovarju in pravopisu)²³ ter v jezikovnoteoretičnih delih. Na nekaj odstopajočih slovničnih karakteristik je vplivalo drugačno jezikovno stanje, ki ga je odkrila analiza pojavov v okviru slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja.

Iztočnice so označene z naslednjimi besednovrstnimi oznakami: *sam.* = samostalnik; besednovrstni oznaki sledi podatek o spolu: *m* za moški, *ž* za ženski in *s* za srednji spol; *posam.* = posamostaljena pridevniška beseda; *prid.* = pridevnik; *štev.* = števnik; deležniki in deležja so enotno označeni z okrajšavo *del.* = deležnik/deležje (ista oznaka je pripisana tudi deležnikom stanja, čeprav so v praksi pogosto že prestopili med prave (lastnostne) pridevnike); *zaim.* = zaimek; *glag.* = glagol; besednovrstni oznaki sledi podatek o glagolskem vidu: o dovršnosti (*dov.*), nedovršnosti (*nedov.*) ali dvovidskosti glagola (*dvovid.*);²⁴ *prisl.* = prislov; *povdk.* = povedkovnik; *predl.* = predlog; *vez.* = veznik; *čl.* = členek; *medm.* = medmet; *členica*; s posebnim znakom (–) je opozorjeno bodisi na neugotovljivost besedne vrste leksema ali na njegovo rabo v okviru besedne zveze. Nekaterne enote so bile glede na vlogo v individualnih knjižno-jezikovnih sistemih, najpogosteje hkrati vezano tudi na določeno vrsto besedil,²⁵ opremljene z oznakami, ki niso besednovrstne: *člen* (npr. *eden*), *črka* (npr. *a, û*) in *črkje* (npr. *ch*), *glas* (npr. *a*), *dvoglasnik* (npr. *ai*), *zlog* (npr. *ab*). Tematika Bohoričeve slovnice je terjala razširitev seznama še z novimi enotami: *glasovna zveza* (npr. *kv*), *troglasnik* (npr. *jaj*), *končnica* (npr. *am*), *končaj* (npr. *ca*), *predpona* (npr. *pre*). V izjemnih primerih so iztočnice besednovrstno opredeljene z dvema možnima oznakama. Navadno gre za besede, ki se (v vlogi iztočnic ali ustreznice) pojavljajo v slovarskem okolju, kjer je na njihovo besednovrstnost mogoče sklepati samo na osnovi pripisanih domačih ali tujih ustreznice. V primeru besednovrstne neusmerjevalnosti le-teh sta jim pripisani obe verjetni besednovrstni oznaki (npr. **olik** *zaim./prisl.* ♦ P: 2 (MD 1592, MTh 1603), **gajtig** *prid./posam.* ♦ P: 1 (DB 1584-Reg2)). Na enak način je rešenih tudi ne-

²² Iz zgodovine oblikovanja pisno-pravopisnega sistema v drugi polovici 16. stoletja oz. v začetnem razvojnem obdobju slovenskega knjiženega jezika je znano, da je rabo diakritičnih znamenj (tj. naglasnih znamenj in opuščajev) uvedel Sebastijan Krelj, v *Bibliji* pa jo je dosledno uporabljal tudi Dalmatin (prim. Rigler 1968: 220–222).

²³ Med najpogosteje uporabljane priročnike spadajo Toporišič 2000, SSKJ, SP 2001 itd.

²⁴ Pri oznaki dvovidskosti je praviloma upoštevana sposobnost glagola, da lahko predstavi dejanje v okviru istega pomena bodisi kot dovršeno ali kot trajajoče, in ne konkretna realizacija vidskega pomena v posameznem besedilu.

²⁵ Izstopajo npr. Trubarjevi abecedniki, Kreljevo delo *OTROZHIA BIBLIA*, 1566 in Bohoričeva slovnica.

kaj besednovrstno dvoumnih primerov sobesedilno rabljenih besed, saj neznačilno sobesedilo ni usmerjalo k zanesljivi, enopomenski besednovrstni opredelitvi.

Pri samostalnikih je podatku o besedni vrsti in spolu v primeru odstopanja od pričakovane sklonljivosti dodan še podatek o nesklonljivosti (*neskl.*; npr. **arbe** *sam. ž neskl.*) oz. o občasni nesklonljivosti (*tudi neskl.*; npr. **mausim** *sam. m tudi neskl.*), v primeru vezanosti na eno samo število (npr. na množino: *mn.*) ali prevladujočega pojavljanja v tem številu (npr. *nav. mn.* (= navadno množinsko)) je dodano tudi opozorilo nanj (npr. *mn. in nav. mn.*; **bregeše** *sam. ž mn.*; **goleno** *sam. s nav. mn.*). Na odstopanje od pričakovane sklonljivosti je na enak način opozorjeno tudi pri zaimkih in števnikih. Pri pridevniki in pri njihovih posamostalitvah, ki se ne pregibajo po spolu, sklonu in številu, je za besednovrstno oznako z ustrežno okrajšavo (*nepregib.*) opozorjeno tudi na to oblikoslovno posebnost (npr. **falš 1** *posam. nepregib.*; **falš 2** *prid. nepregib.*). Če je nepregibnost izpričana hkrati s pregibnostjo, na pojav opozarja okrajšava *tudi nepregib.* (npr. **fraj 1** *posam. tudi nepregib.*).

Števniskim, zaimenskim in prislovnim iztočnicam so v primeru homonimnosti za besednovrstno oznako pripisane še razločevalne vrstne in podvrstne oznake (npr. **kdo 1** *zaim. vpraš.*).

Kadar je kot iztočnica upoštevana tudi primerniška oblika pridevniških besed ter prislovov in povedkovnikov, ki so po konverziji nastali iz primernikov pridevniških besed, nanjo opozarja okrajšava *primrk.*, ki v nizu slovničnih oznak sledi besednovrstni oznaki (npr. **boljše 1** *prisl. primrk.*).²⁶

4.1 Pri iztočnicah tujega izvora, ki se slovenskemu jeziku niso opazneje prilagodile, na njihovo tujost pa je navadno tudi sobesedilno opozorjeno, se za slovničnimi oznakami pojavlja še podatek o izvornem jeziku.²⁷

5 Besednovrstno-slovnični opis besedja, ki se pojavlja v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, temelji na teoretični osnovi, ki se je izpopolnjevala ob delu. Več rešitev se opira na rezultate predhodno²⁸ ali vzporedno opravljenih specialnih raziskav, namenjenih analizi izbrane problematike.²⁹ Izpopolnjevanje teoretične osnove je bilo tesno povezano s postopnim odkrivanjem značilnosti besednih vrst. Veliko težav pri ugotavljanju besedne vrste je npr. povzročilo prehajanje pridevnikov, zaimkov in števnikov med samostalnike, zlasti če za posamostaljenost ni bilo vidnih zunanjih znakov.³⁰ Razmejevalne težave so se pojavljale tudi na stiku

²⁶ Priponsko, hkrati pa tudi ustaljeno in predvidljivo tvorjene primerniške oblike ter iz primerniških oblik predponsko tvorjene presežniške (pridevniških oblik, prislovov in povedkovnikov) so zajete z iztočnico v osnovni obliki. S kazalkami je posebej opozorjeno na obstajanje enakoizraznih, najpogosteje pa tvorbeno in glasoslovno manj ustaljenih primerniških in presežniških različic ter na zbirno mesto njihovega prikaza (npr. **ner ta kratši** gl. kratek, ta; **lejši** [primrk.] gl. lepo prisl.).

²⁷ Med najpogosteje upoštewane vire za tovrstne podatke spadajo etimološki slovarji (npr. Bezljajev *Etimološki slovar slovenskega jezika 1976–2005* (soavtorja Marko Snoj in Metka Furlan), Snojev *Etimološki slovar slovenskega jezika* (2003)), *Biblični leksikon* (1984), *Bibel-Lexikon* (1968), Doklerjev *Grško-slovenski slovar* (1915), Wiesthalerjev *Latinsko-slovenski slovar* (1993–2007) itd.

²⁸ Prim. Merše 1995 in 2009, Novak 2004 in 2008/2009, PS 2001 itd.

²⁹ Prim. Merše 2004, Novak 2006, Legan Ravnikar 2007 itd. Številne rešitve, ki se običajno opirajo na rezultate analize delnega ali vzorčnega, izjemoma pa celovitega gradiva, so sprotno prehajale v slovaropisno prakso.

³⁰ Težja prepoznavnost besedne vrste ali katere izmed slovničnih lastnosti besednovrstno opredeljenih iztočnic, na katero je najpogosteje vplivala sobesedilna nerazvidnost, je občasno pripeljala tudi do različnih besednovrstnih uvrstitev in do neenakih slovničnih opredelitev primerov, kar je bilo treba pri usklajevalnem pregledu poenotiti.

drugih besednih vrst (npr. med prislovom in povedkovnikom) ter med razstavljljivimi besednimi zvezami in že leksikaliziranimi poimenovanji. Pri glagolih je bilo ob manj informativnem sobesedilu neredko težavno prepoznavanje vidskega pomena itd.³¹ Skupinska izvedba dela, ki je neizogibna posledica njegove (gradivske in problemske) obsežnosti in hkratne zahtevnosti, je v prid poenotenosti terjala tudi izločitev nekaterih že izdelanih natančnejših prikazov.

Nepogrešljiva metoda pri raziskovanju jezikovnih značilnosti prevedenih del (zlasti Trubarjevega in Dalmatinovega knjižnega jezika, izpričanega v njunih biblijskih prevodih, ter jezika Kreljeve, Juričičeve in Trubarjeve postile) in pri iskanju najprimernejših prikazovalnih načinov, ki terjajo predhodno razumevanje pojavov, je bila primerjava s prevodnimi predlogami, zlasti z Lutrovim prevodom *Biblije*, na katerega se je pri prevajanju opiral Dalmatin, in z njegovo obsežno *Hišno postilo* (*Haußpostil*), ki jo je prevedel Trubar.

6 Pri pripravi popisa besedja so sodelovali sodelavci Sekcije za zgodovino slovenskega jezika pri Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Poleg avtorjev (Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravninar, Majda Merše, Jožica Narat in France Novak) so pri pripravi publikacije sodelovali še: Francka Premk (pri prvem pregledu izpisov iz treh besedil (TT 1577, TT 1581-1582: iztočnice *lačen – on* in DB 1584: iztočnice *krat – pisarski*) in pri opremljanju iztočnic s slovničnimi oznakami) ter mlada raziskovalca oz. asistenta Metod Čepar in Alenka Jelovšek, ki sta v okviru seznanjanja s slovenskim knjižnim jezikom 16. stoletja in s slovaropisnim delom v sekciji pregledovala gradivo iz štirih del (TPs 1579, DBu 1580, DM 1584 in TfC 1595) in iztočnice opremljala z besednovrstnimi in drugimi potrebnimi slovničnimi oznakami. Dokončne besednovrstno-slovnične opredelitve so v vseh omenjenih besedilih (oz. njihovih delih) po ponovnem pregledu gradiva prispevali avtorji publikacije. Metod Čepar in Alenka Jelovšek sta sodelovala tudi pri končnem usklajevalnem pregledu *Besedja*. Računalniški vnos podatkov je skorajda v celoti opravila Marjeta Kambič.³² Računalniško izvedbo popisa (to je hierarhiziran vnos podatkov za posamezna besedila in kasnejše združevanje podatkov) je omogočila aplikacija programa Microsoft Access, poimenovana Hist2000, ki jo je ob jezikoslovnem sodelovanju Majde Merše izdelal Tomaž Seliškar.

Majda Merše

³¹ Prim. Merše 2004.

³² Manjši del vnosa so opravile Andreja Legan Ravninar, Majda Merše in Jožica Narat.

Literatura (v izboru)

- Kozma AHAČIČ, 2006: Rekonstruiranje zgodovinskih jezikovnih situacij: metode, problemi in primeri. *Jezik in slovstvo* LI/3–4. 7–23.
- 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Zbirka *Linguistica et philologica* 18.)
- 2008/2009: Skladnja in retorični modeli v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. *Slavistična revija* 56/4 (2008), 57/1 (2009), *Trubarjeva številka*. 93–104.
- 2011: Nekaj vidikov umeščanja slovenščine v evropski jezikovni prostor 16. stoletja. *Jeziki, identitete, pripadnosti med središči in obrobji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (V tisku.)
- Anton BAJEC, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika. I. Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika. II. Izpeljava pridevnikov. III. Zloženke*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika. IV. Predlogi in predpone*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Ivan BELOSTENEC, 1740: *GAZOPHYLACIUM, SEU LATINO-ILLYRICORUM ONOMATUM AERARIUM. I. GAZOPHYLACIUM LATINO-ILLYRICUM, II. GAZOPHYLACIUM ILLYRICO-LATINUM*. Zagrebiae. Reprint: Zagreb, 1973.
- France BEZLAJ, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. I (1976): A–J; II (1982): K–O; III (1995): P–S, Dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan; IV (2005): Š–Ž. Avtorji gesel France Bezljaj, Marko Snoj in Metka Furlan; V (2007): Kazala. Izdelala Marko Snoj in Simona Klemenčič. Ljubljana: Mladinska knjiga (I–III); SAZU, ZRC SAZU, Založba ZRC SAZU (IV–V).
- Bibel-Lexikon*, 1968. Zweite, neu bearbeitete und vermehrte Auflage. Tübingen: Benziger Verlag.
- Biblija.net: Sveto pismo na internetu*. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije. <www.biblija.net>. 17. 12. 2009.
- Matej CIGALE, 1860: *Deutsch-flövenifches Wörterbuch*. Laibach: Gedruckt bei Iosef Blasn timer.
- Der digitale Grimm. Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*, 2004. Version 05–04. Frankfurt am Main: Zweitausendeins.
- Anton DOKLER, 1915: *Grško-slovenski slovar*. Ljubljana: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano.
- Anton GRABNER-HAIDER in Jože KRAŠOVEC s sodelavci, 1984: *Biblični leksikon*. Celje: Mohorjeva družba.
- Jakob und Wilhelm GRIMM, 1854–1971: *Deutsches Wörterbuch* 1–17. Leipzig: S. Hirzel.
- Helena JAZBEC, 2007: *Nemške izposojenke pri Trubarju. Na primeru besedila Ena dolga predgovor*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Zbirka *Linguistica et philologica* 17.)
- Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2007: O konverziji kot postopku knjižne (terminološke) tvorbe pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja. *Riječ* 13/2. 108–127.
- 2008a: Pridevniške tvorjenke na -ski, -ški, -čki in -cki v Trubarjevih in Dalmatinovih prevodih biblijskih besedil. *Slavia Centralis* 1/2. 53–66.

- 2008b: *Slovenska krščanska terminologija, Od Brižinskih spomenikov do srede 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU. (Lingua Slovenica 4.)
- 2008–2009: Besedotvorna podoba slovenske knjižne leksike 16. stoletja s poudarkom na pridevniških tvorjenkah. *Slavistična revija* 56/4 (2008), 57/1 (2009), *Trubarjeva številka*. 69–91.
- Annelies LÄGREID, 1967: *Hieronymus Megiser, Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Martin LUTHER, 1545: *Biblia, Das ist die gantze Heilige Schrifft Deudsch auff s new zugericht*. Wittenberg. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1974.
- 1566: *Haußpofstüll* I–III. Nürnberg.
- Majda MERŠE, 1990: Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove zaveze. *Razprave XIII*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. 163–179.
- 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja = Aspect and actionsart in the 16th century Slovene literary language*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede – Dela 44.)
- 2001: Popolni izpisi del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in zamisel slovarske predstavitve besedja. *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem*. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 128–150.
- 2004: Besednovrstna in druga slovnična problematika besedja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. *Jezikoslovni zapiski* 10/1. Ljubljana. 7–32.
- 2008/2009: Oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. *Slavistična revija* 56/4 (2008), 57/1 (2009), *Trubarjeva številka*. 47–68.
- 2009: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja*. Razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Zbirka Linguistica et philologica 23.)
- Majda MERŠE, Kozma AHAČIČ, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Jožica NARAT, France NOVAK, Francka PREMK, 2006: Wortschatz der slowenischen Bibelübersetzungen des 16. Jahrhunderts. *Matthäus-Evangelium (1555); Paulus, Römerbrief (1560); Paulus-Briefe (1561, 1567); Psalter (1566); Neues Testament (1581–82) übersetzt von Primož Trubar. Jesus Sirach (1575); Pentateuch (1578); Proverbia (1580) übersetzt von Jurij Dalmatin. Kommentare*. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh. 99–325. (Biblia Slavica. Serie IV: Südslavische Bibeln, Band 3,2. Kommentare.)
- Majda MERŠE, Franc JAKOPIN, France NOVAK, 1992: Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov. *Slavistična revija* 40/4. 321–340.
- Majda MERŠE, France NOVAK, Francka PREMK, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, Poskusni snopič*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Jakob MÜLLER, 2005: Prekmursko besedje v Registru 1584? *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Petajnci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 130–139.
- Jožica NARAT, 1996: Izrazi za 'učenec' pri slovenskih protestantskih piscih. *III. Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Slovenska matica, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 263–272.
- 2008/2009: Slovenski knjižni jezik 16. stoletja v luči besedoslovnih raziskav. *Slavistična revija*, 56/4 (2008), 57/1 (2009), *Trubarjeva številka*. 105–138.
- France NOVAK, 1983/84: Stavčna tipologija v Dalmatinovi Gmajn predgovori čez vso sveto Biblio. *Jezik in slovstvo* XXIX/6. 183–187.

- 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Zbirka *Linguistica et philologica*.)
- 2006: Predponi v- in u- v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. *Stati inu obstatu* 2/3–4. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 138–159.
- 2008/2009: Slovanska členjenost besedja glede na besednovrstnost in pomenskost: števnik v 16. stoletju. *Slavistična revija* 56/4 (2008), 57/1 (2009), *Trubarjeva številka*. 139–163.
- Vatroslav OBLAK, 1894: Protestantske postile v slovenskem prevodu. *Letopis Matice Slovenske*. 202–219.
- Martina OROŽEN, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 26.)
- 2008/2009: Trubarjeva ubeseditvev evangelijskih povzetkov v novozaveznih besedilih (sistemski in upovedovalni vidik). *Slavistična revija* 56/4 (2008), 57/1 (2009), *Trubarjeva številka*. 319–337.
- Marijan PEKLAJ, 1984: *Sveto pismo, izročilo in Cerkev v predgovorih Jurija Dalmatina v Bibliji 1584*. Inavguralna disertacija. Ljubljana.
- Maks PLETERŠNIK, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar*. I: A–O (1894), II: P–Ž (1895). Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Breda POGORELEC, 1972: Trubarjev stavek. *VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 305–321.
- Francka PREMK, 1992: *Korenine slovenskih psalmov*. Ljubljana: Trubarjevo društvo.
- 2006: Vseslovanska besedica sam pri slovenskih protestantskih piscih in v luči primerjav. *Riječ* 12/2. 69–78.
- Valentin PUTANEC, 1979: Mali diferencijalni hrvatsko-slovenski rječnici iz 1578, 1584. i 1592. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 376*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. 159–215.
- Jože RAJHMAN, 1977: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- 1986: *Trubarjeva Ena dolga predgovor*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Fran RAMOVŠ, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika, II. Konzonantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: DZS za Univerzitetno študijsko komisijo.
- 1971: *Zbrano delo. Prva knjiga*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede – Dela 23/I, Inštitut za slovenski jezik – Dela 11/I.)
- 1997: *Zbrano delo. Druga knjiga*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede – Dela 23/II.)
- Jakob RIGLER, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede – Dela 22, Inštitut za slovenski jezik – Dela 10.)
- 2001: *Zbrani spisi 1. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1880–1976. Knjige I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, 1984–2005. Knjige I–IV: A–ponizmolben. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Zavod za jezik IFF – Zagreb (Knjiga I/1–Knjiga II/5, A–kalati, 1984–1989), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Zavod za hrvatski jezik HFI – Zagreb (Knjiga II/6–Knjiga III/7, laž–nestaja, 1991–1995), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje (Knjiga III/8–Knjiga IV/10, nestajati–ponizmolben, 1999–2005).
- Marko SNOJ, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Druga, pregledana in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Modrijan.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Johannes SPANGENBERG, 1559: *Auflegungen der Episteln vnd Euangelien*. Nürnberg: Gedruckt durch Iohann vom Berg vnnnd Vlrich Newber.
- SSKJ I–V = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I (A–H, 1970), II (I–Na, 1975), III (Ne–Pren, 1979), IV (Preo–Š, 1985), V (T–Ž, 1991). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije.
- Jože STABEJ, 1977: *Hieronimus Megiser, Slovensko-latinsko-nemški slovar*. Hieronimus Megiser. Thesaurus polyglottus. Iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za Slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabéj. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede – Dela 32.)
- – 1997: *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium latino-carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Hildegard STRIEDTER-TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wien: Im Kommission bei Otto Harrasowitz.
- Sveto pismo stare in nove zaveze*, 1996. Slovenski standardni prevod iz izvornih jezikov. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- P. Stanislav ŠKRABEC, 1994–1998: *Jezikoslovna dela* 1–4 (1: 1994, 2: 1994, 3: 1995, 4: 1998). Ur. J. Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- France TOMŠIČ, 1939: Refleksivni glagoli v slovenščini. *Slovenski jezik* II. 155–169.
- Jože TOPORIŠIČ, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- – 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- – 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja Maribor.
- Ada VIDOVIČ-MUHA, 1984: Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordningi. *Slavistična revija* 32/3. 245–256.
- – 1986: Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Obdobja 6. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 349–374.
- Fran WIESTHALER, 1993–2007: *Latinsko-slovenski slovar*. 1 (1993): A–Col, 2 (1995): Coll–Ex, 3 (1999): F–K, 4 (2002): L–Perf, 5 (2005): Perg–Sic, 6 (2007): Sid–Z. Ljubljana: Založba Kres.
- Andreja ŽELE, 2004: Povedkovnik v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 10/1. 33–42.
- – 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Zbirka Slovarji.)